

„A citromszigettől” a „magyar szilikon-völgyig”: dzsentrifikáció a debreceni Nagysándor-telepen

Horog Máté

szociálpolitikus MA, nevelőszülői tanácsadó
Benita Nevelőszülői Hálózat, Debrecen

Bevezetés

Földünk lakói évezredek óta tömörülnek városokba. A településforma kialakulását, emberiségre gyakorolt hatását sok évszázada kutatják. Az utóbbi évszázadok nagymértékű változásainak eredményeként megszületett a modern urbanizáció fogalma. A vizsgálódások eredményei azt mutatják, hogy az urbanizációra jellemzőek a koncentrációs, a funkcionális és a fizikai változások.

A településeken belüli tagozódás, elkülönülés hagyományának és ezzel együtt vizsgálatának gyökerei is messzire nyúlnak vissza, gyakorlatilag az antikvitás óta tudunk a városrészek differenciálódásáról. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy ezt a középkorban gyakran jogi eszközökkel segítették elő, így létesítve például külön negyedet a zsidóknak – elsőként a világon a velencei Ghettot. Arra is találunk példát, hogy adott esetben a zsidók a város falain belül le sem telepedhettek – így volt ez a 19. század közepéig Debrecen vonatkozásában. Az elkülönülésnek más esetei is voltak: a külföldi kereskedők, illetve az azonos céhbe tartozó kézművesek is gyakran tömörültek egy utcába, városrészbe. Sok esetben ennek hagyományát a városok városnegyedeinek és utcáinak nevei mind a mai napig őrzik. Kassa városában például néhány évvel ezelőtt az Európai Kulturális Fővárosa pályázat keretében idegenforgalmi látványosságként „viszsaépítették” az egyik, egykori kézművesek utcáját. A hagyományos elnevezések őrzésére példa a debreceni Kandia¹ elnevezésű városrész is, amely negyedhez a görög kereskedők kapcsolódnak. Vagy a szintén városunkban található Pesti utca, amely nem irányt jelöl, hanem arra utal, hogy ezen a területen árulták évszázadokon keresztül a pesti kereskedők portékáikat. A modern urbanizáció jelenlegi szakaszában a fentiekhez hasonló elkülönülésről már nem beszélhetünk, de megfigyelhető a dzsentrifikáció jelensége, amely röviden egy-egy város belvárosi lakosságának kicserélődését fejezi ki, s igaz, csak közvetett módon, de

¹ Egykori krétai város, jelenlegi neve Iráklío.

mégis a társadalmi differenciálódás, elkülönülés irányába mozdítja a város lakosságának összetételét.

Hazánk második legnépesebb városa, Debrecen, a középkor óta regionális szerepkört betöltő település. A történelmi előzmények és az utóbbi években, ebbe az irányba megtett lépések (nemzetközi repülőtér, infrastrukturális fejlesztések, tudományos-kutatási központ funkció erősítése stb.) alapján is elmondható, hogy a város számára megvan annak az esélye, hogy Kelet-Magyarország és ezzel együtt a Kárpátok-Eurorégió egyik fővárosa legyen (Süli-Zakar 1997). Nagyon sokrétű társadalmi, gazdasági átalakulás az alapja – és egyben lesz majd eredménye – ennek a fejlődésnek. A változások hatással vannak a város régi, klasszikus ipari negyedeire is, így jelen dolgozatunk fő vizsgálati tárgyára, a Nagysándor-telepre². Ebben a klasszikus, munkások lakta negyedben, illetve szűk környezetében az utóbbi 30 évben jelentős változások mentek végbe. Először megszűnt az utolsó téglagyár, majd a terület fokozatosan felértékelődött. A telepen új házak épültek, a szomszédságában új lakóparkok „nőttek ki a földből”, új, a korábbiaknál sokkal magasabb szaktudást igénylő munkahelyek létesültek, és a lakosság kicserélődésének folyamata, ha nem is rohamosan, de fokozatosan elkezdődött. Pásti írja le azt a korábban hallott kijelentést – a tanulmány címében is ezért, és így szerepel –, miszerint *a Tóció-völgy hamarosan magyar Szilikon-völgyé³ fog válni...* (Pásti 2002. 6. o.).

Dolgozatunk első részében először a dzsentrifikáció fogalmának ismertetésével foglalkozunk, egyben konceptuális keretet vázolunk fel a dolgozat második felében olvasható kutatás eredményeinek alátámasztásához. A dzsentrifikáció folyamatának bemutatását hat vizsgálati szempont alapján végezzük: a fogalom tisztázása, az eredetének története, a folyamat mozgatórugói, a folyamatban érintett szereplők, a jelenség lefolyásának, „hullámainak” bemutatása és a dzsentrifikáció értékelése.

A dolgozat második részében az elvégzett vizsgálatok módszerének és eredményeinek bemutatása található. Elemzésünk során alapvetően egy fontos viszonyítási pontból, sajátos struktúra felől közelítjük meg a témát: a Nagysándor-telep és a dzsentrifikáció kapcsolata felől. Kérdés ugyanis, hogy érvényes-e a Nagysándor-telep esetében dzsentrifikációról beszélni? Lehet-e dzsentrifikációs folyamatot azonosítani ezen az egykori külvárosi munkásnegyedben? Amennyiben igen, milyen mozgatórugói vannak a folyamatnak? És végül, talán a legfontosabb kérdés, hogy milyen hatásai vannak a városrész lakosságára nézve?

² A városi közbeszédben gyakran „Citromsziget” néven illetik a városrészt, szinte minden esetben pejoratív értelemben. Jelen keretek között nincs lehetőség bővebben írni e név eredetéről, annyit viszont érdemes megjegyezni, hogy kialakulásának történetét számos elmélet, szóbeszéd övezi.

³ Az amerikai névadó völgy neve angolul Silicon Valley, innen a magyarosított Szilikon-völgy elnevezés, de a hivatalos magyar fordítás ma már inkább Szilícium-völgy.

Bízunk benne, hogy napjaink lokális szintű társadalmi átalakulásáról, egyfajta átmenetéről – amennyiben ez ténylegesen azonosítható és empirikusan alátámasztható lesz – sikerült hiteles pillanatfelvételt készítenünk.

1. *A dzsentrifikáció*

Szirmai Viktória (2019) a dzsentrifikáció folyamatát úgy definiálja, hogy az leginkább a nagyvárosok társadalmi befogadásának jelenségét fejezi ki. A kifejezésnek nincs magyar megfelelője, angolul gentrification, az angol gentry, azaz köznemes, nemes szóból származik, és a régi, belső városi negyedek átalakulását, fizikai rehabilitációját jelenti, ahol elsősorban munkás- vagy szegényebb rétegek laktak. Ezen részeken kicserélődik a lakosság – a korábbi lakók helyére új, magasabb társadalmi státuszú személyek, családok érkeznek. Napjainkban is folynak a dzsentrifikáció fogalmával, annak definiálásának nehézségeivel foglalkozó diskurzusok: mennyire kell tágan, illetve szűken értelmezni a fogalmat. Smith szerint (2013) a kései kapitalizmus városfejlődésének rendszerspecifikus sajátossága a dzsentrifikáció, és a tágabb keretét képező, úgynevezett újrafejlődési folyamat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a dzsentrifikáció még sohasem fordult volna elő, csupán azt, hogy sohasem volt még ennyire rendszerszerű. Berényi úgy véli, hogy az új építésű, luxus lakónegyedekre „illik” a klasszikus dzsentrifikáció fogalmi ismérveinek nagy része (pl. lakosságcsere, épületállomány megújulása stb.), azonban ez mégis csak részben igaz (Berényi 2016). Slater szerint (2006) azt kell minden esetben figyelembe venni, hogy a kritikai fogalom arra szolgál, hogy leírja a középosztálybeli betelepülés hatását a munkásosztálybeli lakónegyedekre. Továbbá Slater hevesen bírálja azt a jelenséget, miszerint a dzsentrifikáció folyamatának kutatásából és fogalmának újraértelmezéseiből kiszorul – azaz a kiszorítás kiszorítása történik – az eredeti törekvés: kritikai szándékkal alkották meg a fogalmat, nem pedig azért, hogy városainkat „megváltsa”. A dzsentrifikáció nem a város pusztulásának ellentétét jelenti. Ennek legfőbb okaként azt fogalmazza meg, hogy gyakorlatilag nem születnek tanulmányok a nem dzsentrifikálók és a kirekesztettek tapasztalatairól, valamint kisajátítják a fogalmat: komplex városi problémák gyors megoldására. A dzsentrifikáció jelensége kezdetben sporadikus, furcsa és lokális anomáliaként jelentkezett néhány nagyváros ingatlanpiacán, napjainkra azonban általánosan alkalmazott városi stratégiává vált, amely egyben átveszi a liberális városi politikák szerepét (Smith 2002). Az 1990-es évektől megindult dzsentrifikációs hullámban vált kulcsfontosságúvá az a várospolitikai, amely a belvárosok gondjainak általános „orvosságaként” alkalmazza a dzsentrifikációt, és ekkor terjedt el a dzsentrifikáció jelensége a globális városoktól a periféria felé, így többek között Kelet-Európában is (Tomay 2019). Ugyanakkor megjelent, köszönhetően a globalizáció előrehaladásának, a városhierarchia alacsonyabb szintjein is (Smith 2002; Atkinson – Bridge 2005 idézi Berényi 2016).

Tomay megemlíti, hogy létezik a vidéki dzsentrifikáció is. Lényege, hogy a városi felső és középosztályi csoportok költöznek természeti és társadalmi értékeik miatt vonzó vidéki településekre, amelynek hatására a települések mind gazdasági, mind társadalmi értelemben felértékelődnek. A fő különbség a vidék és a város dzsentrifikációja között, hogy az előbbiben központi figyelmet kap a természet, az utóbbiban pedig az esztétizálható múlttal rendelkező épített környezet (Tomay 2019). Berényi (2016) árnyalja ezt a megállapítást: a globális városok esetén a globális dzsentrifikációról, a városhierarchia alacsonyabb szintjén lévő városok esetén vidéki dzsentrifikációról beszél. Előbbi esetben a globális folyamatok, utóbbi esetben a lokális tényezők a hangsúlyosabbak.

Csizmady úgy véli, egy alacsony státuszú környék határa átrajzolódhat, ha egy részén városrekonstrukció kezdődik. Hatására az ott lakók kiszorulnak ebből a városrészből, és helyüket magasabb státuszúak veszik át, majd az alacsony státuszú környék határa összébb húzódik, így a dzsentrifikáció hatására magas státuszú környék jelenik meg, vagy esetleg a szomszédos környék határa tágul ki (Steinberg – Steinberg 2006 idézi Csizmady é. n.).

Szirmai szerint a folyamatot a befektetési tőkeáramlás igényei mozgatják. A dezindustrializáció és egyéb okok miatt bezárt üzemek, lakóépületek területét – ahol sok esetben alacsony státuszú munkások laknak – igyekeznek újrahasznosítani, befektetési, fejlesztési célra felhasználni (Wetzel 2004 idézi Szirmai 2019). A magyarországi dzsentrifikáció két „legtípusosabb” példája a budapesti Erzsébetvárosban, 1985-ben elkezdődött kísérleti rehabilitáció, valamint a Gozdsu udvar és környékének „bulinegyeddé” való alakítása, 2008-tól. Tomay szerint ugyanakkor két irányzat alakult ki, amelyek a dzsentrifikáció folyamatára keresik a magyarázatot: az egyik szerint az emberek, a másik szerint a tőke irányítja a folyamatot. Az előbbi az életmód, életstílus és a kultúrához való viszony jellegzetességeit hangsúlyozza, míg a másik a tőke mozgásának tulajdonítja a dzsentrifikáció megjelenését (Tomay 2019). Berényi röviden kereslet orientált és kínálat orientált modellről ír (Berényi é. n.). Berényi másik tanulmányában úgy véli, bár a globális városokétól eltérő társadalmi és gazdasági erő miatt a kisebb városokban kevésbé bontakoznak ki szélsőséges társadalmi folyamatok, ugyanakkor a dzsentrifikációhoz hasonló jelenséget itt is megfigyelhetünk. Ekkor viszont sokkal nagyobb szerepe van például a városfejlesztési politikának, és az irányított városfejlesztésnek. Ezt a volt szocialista országokra, így hazánkra is különösen érvényesnek tartja (Berényi 2016).

A dzsentrifikáció szereplői a jövedelmük és iskolázottságuk alapján középosztálybeliek, kevésbé konzervatív nézeteik, értékrendjük, kulturális fogyasztásuk mégis eltér a klasszikus, jellemzően a szuburbán életmódot választó középosztályétól (Gans 1995; Lees 2000 idézi Tomay 2019).

A dzsentrifikáció különböző hullámokban jelentkezik, s így módosul a benne résztvevők köre is (Tomay 2019). Észak-Amerika és Európa esetében eddig a dzsentrifikáció három hullámát lehet felismerni (Hackworth 2000 idézi Smith 2002). A dzsentrifikáció kezdeti szakaszában a beköltözők kevesebb materiális tőkével, és több kulturális tőkével rendelkeznek. A tipikus dzsentrifikáns pionír az alulfizetett, állami szektorban dolgozó értelmiségi munkavállaló, akinek ezzel együtt önmeghatározása jelentősen különbözik a klasszikus üzletemberekétől. A pionírek mozgását követi a többiek érkezése, akiknek ízlését, habitusát befolyásolja a már kialakult megkülönböztető ízlésvilág. A dzsentrifikáció következő hullámaiban résztvevők az egyre magasabb státuszú városi gerillák, azaz a yuppie-k (Young Urban Professional), akik felső középosztálybeli, magasan iskolázott, magas jövedelemmel rendelkező, egyszemélyes, illetve kis létszámú háztartásokban élő fiatalok. Beköltözésük mögött a munkahelyük – leginkább a nemzetközi cégek – térbeli mozgása, belvárosba költözése áll (Tomay 2019). Az 1990-es években kibontakozó harmadik hullámban válik általánossá a dzsentrifikáció (Smith 2002).

A dzsentrifikáció folyamatának megítélése nem egységes. Negatív és pozitív értékelések egyaránt születtek a témában, különböző szerzők különböző értelmezési szempontok alapján foglalnak állást a folyamat ellen, illetve mellett. Ez részben talán annak is köszönhető, hogy a dzsentrifikáció alapvetően a helyi társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai viszonyok kifejeződése, így mindenhol más és más módon jelentkezik (Smith 2002 idézi Berényi 2016). A városok globális gazdasági versenyében való részvétele, és a versenyképesség növelése miatt szükséges bizonyos társadalmi rétegek kirekesztése. Ez összefügg a gazdasági sikerességgel, versenyfelfogással, amely akár bíráló tárgya is lehet. A dzsentrifikáció egyik oldalról valóban modernizálja a környezetet, a városokat, azonban az eredeti állapotokat, így az építészeti örökséget lerombolja, és erősíti a társadalmi kirekesztést. E mögött pedig szintén a globális gazdasághoz kapcsolódó tőkések és a csoportérdekek állnak, amelyek más társadalmi csoportok érdekeit figyelmen kívül hagyják. A megújuló környezet miatt megemelkednek az ingatlanárak, így sok társadalmi csoport, köztük az „öslakosság” is kiszorul eredeti lakóhelyéről (Szirmai 2019). Összességében Szirmai szerint is a dzsentrifikáció alapvetően a városhoz való jog elvesztését jelenti, amely mögött a mai kapitalista urbanizációs modell és a városfejlődés világszintű, globális stratégiája áll (Clerval et al. 2011 idézi Szirmai 2019). Ehhez a gondolathoz csatlakozik Timár, aki úgy véli, a dzsentrifikáció egy globális városi stratégia része, az úgynevezett neoliberális urbanizmus kifejeződése (Timár 2010). A dzsentrifikációs folyamatok árnyoldalai, negatív társadalmi következményei között említi meg Tomay a szegények kiszorulását a városon kívülre, esetleg erősen szegregált városrészekbe, ami előbb-utóbb a város olyan mértékű

társadalmi szétszakadásához vezethet, ami a gazdasági fejlődés gátja is lehet, egyaránt okozva emberi és társadalmi veszteségeket (Tomay 2019).

A dzsentrifikáció pozitív hatásaként többek között az alábbi jelenségeket lehet azonosítani. Az újabb hullám, azaz a szuperdzsentrifikáció folyamata az adott városrészben olyan kapcsolatháló, együttműködések létrejöttét eredményezheti, amelyek elősegíthetik a vállalkozások és az innovációk sokasodását (Tomay 2019). Ennek eredményeként egyfajta kevert társadalom jön létre, amely kulcsa lehet a leromlott városrész megújításának. Erre példa lehet az, hogy a beköltöző középosztálybeliek erősebb szószólók, jobb az érdekérvényesítő képességük, amivel több forrást tudnak kiharcolni, s végső soron erősebb helyi gazdaság, kapcsolati hálózat, társadalmi kohézió alakul ki (Lees 2008 idézi Berényi 2016). Ez azonban Berényi szerint (2016) több szempontból kérdéses. Ahogy Szirmai fogalmaz, egyes kutatók a városok reneszánszának feltételeit látják benne, hiszen a városrobbanás idején leromlott belső városrészek megújulhatnak a folyamat hatására (Szirmai 2019).

2. A kutatás

2.1. A kutatás módszereinek ismertetése

A kutatás lebonyolításához egy, a Debreceni Egyetem oktatóiból és hallgatóiból alakult kutatócsoport nyújtott segítséget.⁴ Módszerünk két részből állt: háztartási adatlapok, valamint szakértői interjúk felvételéből.

A Debrecen Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014–2020 alapján jelenleg a Nagysándor-telepet a Harsona utca – Kunhalom utca – Poprád utca – Görgény utca – Tegez utca – Kishegyesi út – Vulkan utca – Balasházy utca – ipartelep határolják, amelynek területe 0,84 km² (DMJV ITS 2014-2020 98. o.). A háztartási adatlapok felvételéhez a telep két régi utcája biztosított helyszínt: a Torockó, és a Pósa utca. A két utcában összesen 41 háztartás adatait vettük fel, amelyekben az adatfelvétel pillanatában összesen 102 személy lakott. A háztartási adatlapok első részében általános adatok felvétele történt meg, úgymint a ház építésének ideje, amelyben a család él, a család mióta lakik jelenlegi lakhelyén, a családban élő személyek életkorának, és a legmagasabb iskolai végzettségének vizsgálata, valamint a megkérdezett személy tagja-e valamelyik kisebbségnek. A háztartási adatlapok második részében, nyitott kérdés során többek között a telepre költözés okaira, a telep pozitív és negatív olda-

⁴ Erasmus+ „Urban Diversities program” keretében, tagjai név szerint: Simonné dr. Csoba Judit, Diebel Andrea, Tóth Enikő, Szöőr-Fülöp Luca Anna, Kovács Fruzsina, Markovics Márton, Horog Máté. A program során a háztartási adatlapok és a szakértői interjúk segítségével sok információt gyűjtöttünk a telepről (például egy esetleges beavatkozás lehetőségének irányvonalaihoz kapcsolódóakat), jelen dolgozatban csak a témához kapcsolódó adatok feldolgozására összpontosítottunk.

lára, a kihívásokra, a szükségletekre és a szomszédsági viszonyok alakulására kérdeztünk rá.

A kutatás idején 102 személy lakott a vizsgált háztartásokban, az életkorra vonatkozó adatokat azonban csak 95 személy esetében tudtuk felvenni. A rögzített adatokból viszont jól látszik, hogy a felkeresett háztartásokban többségében a 41–65 közöttiek élnek (38 fő), de jelentősen képviseltetik magukat a fiatalabb generációk is (0–18 közöttiek: 20, 19–40 közöttiek: 20 fő). A telepre egyébként jellemző a családos életforma, viszonylag kevés egyedülálló él.

A szakértői interjúk elkészítését a Héra Család- és Gyermejköltségi Szolgálat munkatársai körében végeztük; összesen négy interjú felvétele történt meg. Az interjú szerkezetét öt dimenzióra építettük fel: a telep és a „telepiség” fogalmának meghatározása, a szomszédságok alakulása, a telepen élők és a közösségfejlesztés szükségletei, a telepen élő fiatalok helyzete, valamint lehetséges beavatkozási formák egy esetleges közösségfejlesztés esetén.

A dolgozat írásakor még mindennapjainkat jelentősen befolyásolta a COVID-19 járvány. További kutatási irányként kijelölhető annak vizsgálata, hogy ez a helyzet hogyan változtatott az eddigi folyamatokon.

A háztartási adatlapok és a szakértői interjúk eredményeinek ismertetésekor a következő dimenziókra összpontosítunk: a „telepiség” fogalmára, a szomszédsági viszonyok alakulására, a telepi konfliktusokra és a telepi dzsentrifikációs folyamatok megjelenési formáira.

2.2. A kutatás eredményeinek ismertetése

A kutatás során kapott információk alapján elmondható, hogy a telepi lakosság úgy tekint a városnegyedre, mint ami a „sinen túli” peremkerülete Debrecennek, egy „falú a városban”. A lakók a telepen nem tartják magukat városinak, ők saját bevallásuk szerint Nagysándor-telepiek. A jelzők leginkább arra utalnak, hogy jelentős mértékű a telepen az összetartás és egymás segítése. A háztartási adatok felvétele során kiderült, a válaszadók miket tartanak a telep pozitívumainak: jó a terület fekvése, jó befektetésnek minősül a telepen telket venni, csendes és nyugodt környék, szoros és jó szomszédsági viszonyok alakultak ki. Úgy gondolták a megkérdezettek, hogy a telepi lét egyébként negatív jelzőként, stigmatiként él a városban (ezek szerint itt jelentős a bűnözés, és sok a roma család), bár egyre inkább csökkenő az ereje a negatív megítélésnek. A telep negatív jellemzői között a megkérdezettek a nagy átmenő forgalmat, a magas zajterhelést, a közösségi közlekedés hiányosságait, a városnegyed fejletlenségét, a jelenlévő szegénységet, a roma családokat említették, valamint azt, hogy a telep lassan elveszíti „telepiségét”, „falusiasságát”. A válaszadók megoldási javaslatokat is megfogalmaztak. Először is szorosabb, és támogatóbb önkormányzati jelenlét igényelnének, az infrastruktúra fejlesztését (a nagy zajterhelés csökkentésére

összpontosítva), pontosabb és kiszámíthatóbb közösségi közlekedést, és közösségi szintű együttműködést.

A felhasznált adatok alapján a szomszédsági viszonyokra jellemző, hogy három szintet lehet megkülönböztetni a megkérdezett lakosok közötti interakciók minősége alapján. Az első szinten az egyéneknek a szomszédokkal gyakorlatilag nincs kapcsolatuk, a második szinten a szomszédokkal való kapcsolatukra jellemző az alapvető szívességek teljesítése, a harmadik szinten kialakultak, és élnek az erős szomszédsági kapcsolatok, szokások. Kutatásunk során a megkérdezettek többsége a szomszédságukkal való kapcsolatukat csak az első szintű interakciós szintre helyezik. Ez az eredmény ellentétes azzal – a telep pozitív előnyének minősített jelzővel –, hogy a telepen még mindig inkább erősek a szomszédsági kapcsolatok. Ugyanakkor az is kiderült, hogy a telepen a rokoni szálak szorosak, a családtagok együttműködőek és egyfajta védőhálót képeznek egymás felé. A megérdezettek elmondták, hogy az új lakók, „a beköltözők” leginkább „aludni” járnak haza, csak egymással töltik az időt, a szomszédsággal szinte semmit. A szakértői interjúkból megtudtuk, hogy sok fiatal él a telepen, viszont a társas kapcsolataik – a tizenéves korba lépve – egyre inkább lecsökkennek, nem keresik egymás társaságát, esetleg csak a virtuális térben „találkoznak”.

A szakértői interjúkban megfogalmazottak alapján elmondható, hogy a telepi konfliktusok főleg az idősebb korosztályt érintik, vagy legalábbis ők hamarabb jelzik, hiszen ilyenkor „felborul” a megszokott rend és nyugalom. Kisebb konfliktushelyzetek megfigyelhetők az újonnan beköltözők és a régóta a telepen élők között. Egyik esetben például előfordult az, hogy a kulturális különbségek miatt rendőrt hívtak a középosztálybeliek a cigányokra: azt hitték, hogy veszekedtek, pedig csak beszélgettek. Ezekkel együtt viszont teljesen természetes az a helyzet, hogy együtt játszik a cigány és a magyar gyerek, egy óvodába, egy iskolába jár; a családok sok esetben egymás mellett illetve egymáshoz közel laknak – ez természetesen a telep mellett kiépült lakóparkok lakosságára nem vonatkozik. Összességében a lakók a telepen elfogadják a másikat. A családok gyakran tartanak nagy ünnepeket családi események kapcsán, sokszor még akkor is, ha ez nagyon súlyos anyagi terhet ró rájuk.

A telepi dzsentifikációs folyamatokról az alábbiakat tártuk fel: A háztartási adatlapok felvétele során kapott személyes adatok kiértékelése (a lakók életkora, iskolai végzettsége, a telepre költözésének ideje, a lakásállomány kora stb.) után megfigyelhetővé vált, hogy a telep két „ősi” utcáján is lassan, de elindult a lakosságcsere. A szakértői interjúk tapasztalatai alapján viszont egyértelműen kijelenthető, hogy a telep vonatkozásában beszélhetünk dzsentifikációs folyamatról. Az elmondottak szerint ennek előzménye volt a szomszédos lakópark felépülése, amely hozta magával a teljes infrastruktúrát, a fiatalokat, a telkek felértékelődését. A telep „beékelődött”, hiszen egyik oldalról az új építésű város-

rész, a másik oldalról az ipari területek épültek ki, valamint a Balmazújvárosi út környékén nagy áruházak létesültek. Ma már minden réteg jelen van az „eredeti, történelmi” telepen is. Itt a beköltözés helye leginkább a Pósa utca, és az azzal párhuzamos utcák, a Császár Péter és a Tegez utcák, valamint a nagyobbakat lehet még említeni, mint például a Torockó, a Barcaság és a Cimbalom utcákat. Mondhatni, hogy a beköltözés fokozatosan, szépen lassan tapasztalható minden utcában. A beköltözők többsége a város többi részéből költözött a telepre, s egy „középosztálybeli szintet” képviselnek. Jellemző az is, hogy a más városrészből ide költözők a közszolgáltatásokat még napjainkban is ott veszik igénybe, ahonnan eljöttek: nem ide íratják a gyerekeiket óvodába vagy iskolába, nem iratkoznak át az orvoshoz. A hozott kapcsolatrendszerük is párhuzamosan megmarad. Életvitelszerűen azonban mégis a telepen élnek. Az új beköltözők viszont hiába élnek adott esetben közel a régi lakókhöz, mégis elzártan élnek a „régiektől”, nincsen közöttük számottevő kapcsolat és az eltérő társadalmi csoportok közötti távolságok továbbra is nagyok. Végezetül azonosíthatóak egyrészt a folyamat pozitív hatásai (szépül a környezet, javul az infrastruktúra, az előítéletek csökkennek, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés javul stb.), másrészt viszont a negatív következményei is megjelentek (eltűnik a „telepiség”, alvó várossá válás, bizonytalanság a folyamatos változások miatt, a gyárépítések miatt bármikor kisajátíthatóvá válik egy-egy lakóterület stb.).

A szakértői interjúk során felmerült annak a kérdése, hogy a felszámolásra került régi telepek lakói hova kerültek, merre költöztek. Természetesen jelen dolgozatnak nem feladata ennek a kérdésnek a vizsgálata, de a fejezet összegzésének végén álljon itt néhány információ erről a témáról. Voltak, akiknek az önkormányzat adott cserelakást, voltak, akik „szétszéledtek” a telepen és sokan kimentek vidékre. Csak azok kaptak cserelakást vagy kártérítést, akik tulajdoni jogviszonnal rendelkeztek. Azonban igyekeztek a szakemberek lakhatáshoz juttatni a fedél nélkülivé váltakat és a gyerekek sorsáról is megfelelően kellett gondolkodni. Megnyugtató, hogy – a visszaemlékezés szerint – egyetlen egy családból sem kellett kiemelni gyermeket.

Összefoglalás

A dolgozatunk elején feltett kutatási kérdésekre a következőkben igyekszünk röviden választ adni.

Érvényes-e a debreceni Nagysándor-telep esetében dzsentrifikációról beszélni? Lehet-e dzsentrifikációs folyamatot azonosítani? Erre a két válaszra egyértelműen igennel tudunk válaszolni, hozzátéve, hogy a telep esetében nem a belvárosban végbemenő dzsentrifikációs folyamatokról beszélhetünk, de a jelenség további jellemzői (lakosságcsere, felértékelődés, infrastrukturális fejlesztések stb.) megjelennek a városnegyedben. Ezzel kapcsolatban további kérdésünk volt a típus meghatározása, azaz vidéki, avagy globális dzsentrifikációról beszélhe-

tünk a telep esetében? Két értelmezés is megjelent a típusokkal kapcsolatosan: az egyik értelmezés alapján megállapíthatjuk, hogy nem értelmezhetőek a típusok (vidéki és városi) a teleppel kapcsolatosan, hiszen nem egy falu lakosságának átalakulása és egyben felértékelődése történik – hozzá kell tenni azonban, hogy a kutatásunk alapján a városnegyeddel kapcsolatos pozitívumként megjelent a falusias, családi jelző. A város dzsentrifikációjának elmélete szerint pedig az esztétizálható múlttal rendelkező épített környezet kap nagy hangsúlyt – kutatásaink ezt az állítást sem támasztották alá. A másik értelmezés (globális és vidéki dzsentrifikáció) alapján már megállapíthatjuk, hogy a telep esetében inkább vidéki dzsentrifikációról beszélhetünk. Ezt a gondolatot erősíti, hogy Debrecen és azon belül a telep a városhierarchia alacsonyabb szintjén található, és – bár megjelennek a globális folyamatok és résztvevők – inkább a lokális tényezők a hangsúlyosabbak.

Másodsorban a hatótényezők feltárására voltunk kíváncsiak, avagy mi az oka a telepen végbemenő folyamatnak? Kik/mik a mozgatórugók? Helyi szociálpolitikai, városrehabilitációs döntések, tervek állnak a háttérben? A dzsentrifikációs folyamat kiváltó okai között egyaránt azonosíthatunk emberi tényezőket, és a tőke mozgásának hatását. Bebizonyosodott, hogy a telep, és kiemelten az azt övező terület nagyszabású építkezéseknek és multinacionális cégeknek ad helyet, így a tőke mozgása jelentős hatással van a városrész dzsentrifikációjára. A szakirodalom megemlíti, hogy hazánkban kiemelt fontossága van a városfejlesztési politikáknak, és az irányított városfejlesztéseknek. Ezt a megállapítást helyi szinten alátámasztja az, hogy a debreceni városfejlesztési stratégiákban megjelent a „burkolt” dzsentrifikáció gondolata a teleppel kapcsolatosan: a településrész fekvése és környezete felértékelődött az ipari parkok, a kereskedelmi központok és az új lakóövezetek miatt – s ez szintén megerősíti a tőke fontosságát is. Az alvóvárosi funkció erősítésének gondolatát és – mint pozitív értelemben vett – kiaknázásának lehetőségét pedig már két korábbi tanulmány is említi (Timár 1993; Süli-Zakar 1997). A folyamat szereplőiről pedig megállapítható, hogy leginkább a középosztályból kerülnek ki, akik különböző hullámokban érkeznek a telepre.

A kapcsolati hálók, a konfliktusok vizsgálata kapcsán kérdésünk az volt, hogy a társadalmi csoportok egymástól függetlenül élnek-e egymás mellett, és van-e konfliktushelyzet? Lehet-e egyáltalán? A kérdésre választ kaptunk a háztartási adatlapokon, és a szakértői interjúk során felvett adatok kiértékelése után. Feloldhatatlan vitás helyzetek az újonnan beköltözők és a régóta a telepen élők között nincsenek. Az új beköltözők ugyanakkor hiába élnek közel a régi lakóhoz, mégis elzártan élnek tőlük. Ez kiemelten a szomszédos lakóparkban élőkre igaz. Jellemző a különállásnak az a fajtája, hogy a szomszédos lakóparkból a gyerekek nem mennek „át” játszani a telepi játszótérre, de a telepről átmennek a gyerekek, hiszen ott például hamarabb volt felújított játszótér. Slater (2006) a

dzsentrifikáció alapvető jellegzetességének tartotta ezt a helyzetet: a középosztály költözik az ingatlanfejlesztők által kialakított új építésű – a volt munkásosztálybeli ipari területen épült – lakóparkokba, ahová ezután a munkásosztálynak nincs bejárása. Itt utalunk vissza Slater, a korábbiakban már vázolt, másik gondolatára (2006) is, miszerint a folyamat hatására a közösségek széthullhatnak, a munkásosztálybeliek elveszíthetik megfizethető lakhatásukat, az egyenlőtlen tőkeáramlás növekvő egyenlőtlenségeket teremthet.

Végül a szerkezeti átalakulással kapcsolatban kérdés, hogy a vizsgált területen ez megvalósult-e, igaznak mondható-e? Kialakult-e egyfajta „kevert” társadalom és a dzsentrifikáció ilyen formában megvalósult-e? Az elmúlt években történt felújítások, beruházások eredményeként növekedik-e az emberek közötti párbeszéd? Beszélhetünk-e „egyetértésről”, együttműködésről, és javul-e a lakosságon belüli kapcsolat? Kutatásunk során az nyert bizonyítást, hogy a megkérdezettek a szomszédságukkal való kapcsolatukat csak az alapvető interakciós szintre helyezik. Tehát a telepen összességében nem erősek a szomszédsági kapcsolatok, a rokoni szálak viszont szorosak. Az új beköltözők leginkább „aludni” járnak haza, ők is inkább csak egymással töltik az időt, a szomszédsággal szinte semmit. A dzsentrifikáció pozitívuma lehet az, hogy az adott városrészben építő jellegű kapcsolatháló, együttműködések jönnek létre, amelyek elősegíthetik a leromlott városrész megújítását, a vállalkozások sokasodását és a beköltözők jobb érdekérvényesítő képességük segítségével több forrást tudnak kiharcolni. A feldolgozott információk alapján elmondható, hogy, bár jelen vannak kezdeti szinten lévő közösségi szerveződések, de jelenleg ez nem számottevő.

Záró gondolatként megemlítjük, hogy a kutatás során számos kérdés vetődött még fel, többek között fontos lenne megvizsgálni, hogy mi történt-történik azokkal, akik kiszorultak-kiszorulnak a telepről. Továbbá érdemes lenne azt is felmérni, hogy a több mint 20 éve bezárt utolsó téglagyár helyett milyen alternatív munkahelyeken történik a munkavégzés. Véleményünk szerint hasznos lenne tovább kutatni abban a témában is, hogy miért alakult ki az a helyzet, hogy sok telek még mindig önkormányzati tulajdonban van, és csak a felépítményt használják a lakosok, s általában véve szükséges lenne a telep történetének megírása is.

Ahogy a bevezetésben írtuk, célunk volt jelen munkával egy átalakuló városi térről hiteles pillanatképet nyújtani, a társadalomtudomány nyújtotta szemüvegen keresztül. Dolgozatunkban utaltunk arra, hogy a vizsgált folyamatot, a dzsentrifikációt különböző értelmezések különböző előjellel illetik. Azonban nem vitathatjuk el azt, hogy eredetileg korunk egyik káros társadalmi folyamatának kifejezésére alkalmazták. Ennek tükrében, avagy éppen ennek ellenére A. Gergely András gondolataival zárjuk sorainkat:

„Minden város és városrész önmaga múltjával és lehetőségeivel azonos. (...) A város mint bölcső, mint keret, mint forma és tartalom olyan mű, amely nem

akar közösséget kényszeríteni oda, ahol az ózdkodik létrejönni, vagy ahol többszörösen is létrejött más és más csoportokból, etnikumokból, kulturális adaptációs stratégiákból. A város, mint forma, mint érzékeny kölcsönhatások erdeje, mint történelmi sodrás építménye, mégis egyfajta múzeuma és játszóháza, örömforrása és temetője mindazoknak, akik lakják, akik elviselik, kihasználják, szeretik, elhagyják vagy védik. A város viszonylat, távolságok és mélységek tere, jelenlét és hiányérzet formája. Mint szerető, barát, közeli rokon, akit nem mindenképpen kell, de lehet szeretni, és lehet tőle menekülni is, de nem lehet hozzá nem viszonyulni” (A. Gergely 2006–2010. 3–4. o.)

Felhasznált irodalom

- A. Gergely András (szerk.) (2006–2010): *Város a képben*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
- Berényi B. Eszter (é. n.): *Dzsentrifikáció Budapesten*. <http://tgf.elte.hu/upload/cikkek/be2.pdf>
- Berényi B. Eszter (2016): *Dzsentrifikációkutatás a poszt-szocialista városokban – Merre tovább?* Földrajzi Közlemények folyóirat. 140. évf. 3. sz., 204–215.
- Csizmady Adrienne (é. n.): *A térinformatika a társadalomtudományban*. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_16_Csizmady_Adrienne_Terinformatika_a_tarsadalomtudomanyban_cimu_targyhoz_digitalis_tankonyv_fejl/index.html
- Debrecen Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája 2014–2020*. 2014. szeptember 10. <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/4819/debrecenmjv-its-2014-2020.pdf>
- Pásti Csaba (2002): *A Nagysándortelep környékének természeti értékei*. Nagysándor Telepért Egyesület, Debrecen
- Slater, Tom (2006): *A kritikai perspektívák kilakoltatása a dzsentrifikáció kutatásból*. In Fordulat társadalomelméleti folyóirat. 2011./1. 13. szám, 54–87.
- Smith, Neil (2002): *Új globalizmus, új urbanizmus: a dzsentrifikáció mint globális városi stratégia*. In Fordulat társadalomelméleti folyóirat. 2011./1. 13. szám, 28–53.
- Smith, Neil (2013): *Dzsentrifikáció és egyenlőtlen fejlődés*. In Jelinek Csaba – Bodnár Judit – Czirfusz Márton – Gyimesi Zoltán (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 89–114.
- Süli-Zakar István (1997): *Debrecen a regionális központ*. In (Veress Géza szerk.): *Debrecen története 5*. Csokonai Kiadó, Debrecen 39–84.
- Szirmai Viktória (2019): *Városok és városlakók*. Corvina Kiadó, Budapest
- Timár Judit (1993): *Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága*. In: *Alföldi tanulmányok*. 15. 1993, Békéscsaba, 217–232.

- Timár Judit (2010): *Van-e posztoszocialista urbanizáció? – Néhány gondolat a magyarországi szuburbanizációról és dzsentrifikációról.* In (Barta Györgyi – Beluszky Pál – Földi Zsuzsa – Kovács Katalin szerk.): A területi kutatások csomópontjai. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 121–140.
- Tomay Kyra (2019): *Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei.* In Replika társadalomtudományi folyóirat. 2019. 111., 43–62.